Lasaulx hajlandó azon aranyhegyi Szabóit kristálykákat, melyek négy P lapban végződnek, ikerképződéseknek tartani, megfelelőknek az Augit közönséges ikerösszszenövésének; a mit én sem tartok ugyan lehetetlennek, de a mit a jelenlegi anyagon kétségtelenül kimutatni nem bírok.

Egyéb tulajdonságokban tökéletes megegyezés mutatkozik az eredeti és a biancavillai Szabóit kristálykák között.

2. A Szaboitnak egy második előfordulás-helye Riveau grand a Mont Dore-ban, hol azt Gonnard F. Lyonban fölfedezte, kitől Lasaulx kapott egy példányt. A kristálykák külleme ugyanaz, mint a biancavillaiaké; a kristálykák igen parányiak, csak kevés éri el az 1 m.-m. hoszszúságot. A kristályok körzetének szögei górcső alatt mérve ugyanazon értékeket adták; azonban egyetlen egy kristályka sem áttetsző, mind tökéletesen átlátszatlanok. A függélyesen állított kristályokon górcső alatt tett mérések eredményei v. Lasaulx szerint:

$$\infty{}'P \ : \infty P' = 92^0—93^0$$
$$\infty \breve{P} \infty : \infty P = 47^0—48^0$$
$$\infty \breve{P} \infty : \infty{}'P = 46^0—47^0$$

A forraszcsői viselkedés is jól egyezik a Szabóitéval s igy a legnagyobb valósziniiséggel ezek is Szabóitnak tarthatók.

Feltűnő a mont-dorei kőzetnek megegyezése az aranyhegyivel. A kőzet kétségen kivül egy v. Lasaulx által Rigolet haut és Plateau Durbize helyekről leirt*) augitandesitek sorába tartozik. Szürke alapanyagában Plagioklas és Sanidin, Augit és Biotit (Rubellan) rozsdaveres pikkelyei kiválnak. Az apró üregekben vascsillám tábláeskákkal társaságban a Szabóit parányi barnasárga kristálykái mindenütt feltünnek.

A HYDRODYNAMIKAI NYOMÁS KÉPLETE LAPRA ÉS ÉKRE LEVEZETVE KIRCHHOFF MÓDSZERE SZERINT.

Réthy Mór egyet. tanártól.

Azon nyomás nagyságának kiszámítását tűztem ki feladatomúl, melyet a folyó gyakorol valamely beléállított lapra avagy ékre. E feladatot még nem végeztem be teljesen, de megoldottam azon ab-

*) Jahrb. f. Min. u. Geol. . . 1872. p. 368.

stract esetben, ha 1) a folyam szélessége végtelennek vehető a lapéhoz avagy ékéhez képest, 2) a folyadékban sehol forgó mozgás nincs és a folyás párhuzamos lapokban tökéletesen megegyező, (a mi közelítve igaz, ha pl. a szilárd test szélessége a hoszszához képest kicsiny s ha a szilárd test azonfölűl hoszszusági irányával vertikális); 3) a folyam olyan sebes, hogy a lap avagy ék mögött vízsúgár képződik; végezetűl a folyadék belső és külső surlódása elhanyagolható. Az ék problemájánál ezeken kivül még azt a megszoritást is kellett tennem, hogy az ék egyenlő oldalú és hogy szöge a folyás iránya által feleztetik. Az elméleti számítás eredményeit öszszehasonlítám azon kisérleti adatokkal, melyeket Simon Ferencz múlt évi méréseiből nyert s melyeket a Kolozsvár városi pályadíj-alapból jutalmazott munkájában „A folyadékok kifolyása elméleti és kisérleti alapon" irt volt le. A megegyezés teljesen kielégítő; az eltérések a kisérleti hibák határán belül esnek.

Bátor vagyok röviden öszszefoglalni az eredményeket.

I.) A folyóban áll egy keskeny lap, melynek hoszszusági iránya vertikalis, s melynek szélességi iránya a folyásával α szöget zár be. A lap területe f, a folyás sebessége v, a folyadék sürűsége μ, végezetül a nehézségi acceleratió g. Akkor a lapra gyakorolt nyomás kilogramm egységekben kifejezve az elmélet szerint

$$= \frac{\pi \sin\alpha}{4 + \pi \sin\alpha} f . \mu . \frac{v^2}{g},$$

hol $\pi = 3.14159 \cdots$.

Ha ezen nyomás P-vel jelöltetik, Q-val pedig az $\alpha = 90^0$-hoz tartozó, akkor a kettő aránya

$$\frac{P}{Q} = \frac{(4 + \pi) \sin\alpha}{4 + \pi \sin\alpha}.$$

A kétféle nyomás arányát Simon úr mérleg segélyével a Szamos egyik ágában, helyesebben egy szünetelő malom árkában meghatározta az α szögnek 0—75-nyi értékei között 5—5 fokonkint. Az I. táblázatban össze vannak állítva az elméleti és kisérleti értékek; a kettő közötti különbség oly kicsiny, hogy tekintve, hogy Simon úr a dolog természetéhez képest finom mérleget nem használhatott és nem is használt, hogy a lap hoszsza valamivel kisebb volt mint a szélessége, az elmélet és kisérlet közötti megegyezés valóban meglepő. A táblázat utolsó rovata mutatja egyúttal a mérnököktől használt sinus törvény és a kisérlet közötti különbségeket is: ezek 20°-ig kisebbek, azon fölül jóval nagyobbak az elmélet és kisérlet közöttieknél.

I. Táblázat.

$90^0 - \alpha^0$ szög	Az arány elmélet szerint	Az arány kisérlot szerint	A kettő különbsége.	A kisérlet cos. törvény közötti különbség
5°	0.996	0.983	+0.013	+0.009
10°	0.991	0 959	0.032	0.011
15°	0.978	0.937	0.041	—0.004
20°	0.965	0.919	0.046	0.036
25°	0.943	0.905	0.038	0.084
30°	0.920	0.897	0.023	0.147
35°	0.887	0.876	0.011	0.205
40°	0.854	0.852	0.002	0.265
45°	0.809	0.834	—0.025	0.334
50°	0.763	0.810	0.047	0.397
55°	0.702	0.793	0.091	0.464
60°	0.641	0.768	0.127	0 518
65°	0.561	0.713	0.152	0.53
70°	0.481	0.687	0.206	0.57
75°	0.401	0.610	0.199	0.54

II. Táblázat.

$\frac{\pi}{2} - \alpha\pi$ szög.	Az arány elmélet szerint	Az arány kisérleti adatokból.	A kettő különbsége.	A kisérlet és a cosinus törv. közti különbs.
5°	0.979	0.986	—0.007	+0.006
10°	0·959	0.966	0.007	0.004
15°	0.934	0.910	+0 024	0 023
20°	0 909	0.830	0.079	0.053
25°	0 877	0.771	0.106	0.050
30°	0.846	0.774	0.072	—0 024
35°	0.806	0.767	0.039	0.096
40°	0.770	0.752	0.018	0.166
45°	0.722	0.721	0.001	0.221
50°	0.674	0.644	0,030	0.231
55°	0.614	0 650	—0.036	0 321
60°	0.555	0.576	0.021	0.326
65°	0.480	0.488	0.008	0.31
70°	0.405	0.386	+0.019	0.27

II. A folyóban áll egy ékalakban meghajlított lap: az ék éle vertikális vonal: a folyás iránya felezi a lapok közötti (β) szöget. Akkor az ék egy-egy oldalán gyakorolt normalis nyomás

$$= \frac{f.\mu.v^2}{g} \cdot \frac{\alpha^2\pi}{2\ \alpha^2\pi + (0.5 - 2\ \alpha\ J)\ \sin\alpha\pi}$$

hol $\alpha = \frac{\beta}{2\ \pi}$ (a β ivmértékben kifejezve), továbbá

$$J = \int_1^\infty \frac{x^{-\alpha}\,dx}{(1+x)^2} = \frac{1}{2} - \alpha\left(\frac{1}{1+\alpha} - \frac{1}{2+\alpha} + \frac{1}{3+\alpha} - \ldots \text{ in infin.}\right).$$

E sor ismert módon nagyon convergenssé változtatható át. A zárjelben levő sor ugyanis szorozva α-val

$$A = \frac{\alpha}{(1+\alpha)(2+\alpha)} + a_1\,\alpha - a_2\,\alpha^2 + a_3\,\alpha^3 - \ldots \text{ in infin.}$$

$$a_n = \frac{1}{3^n} - \frac{1}{4^n} + \frac{1}{5^n} - \ldots \text{ in infin.}$$

E tétel segélyével a nyomás értéke gyanánt kijő

$$\frac{f.\mu\,v^2}{g} \cdot \frac{2\ \alpha^2\pi}{4\ \alpha^2\pi + (\frac{1}{2} - \alpha + 2\ \alpha A)\ \sin\alpha\pi}$$

Ha ezen nyomás ismét P-vel jelöltetik és Q-val a nyomás azon esetben, ha az ék szöge $\beta = \pi$, akkor tekintve, hogy

$$Q = \frac{f.\mu.v^2}{g} \frac{\pi}{4+\pi}$$

ered

$$\frac{P}{Q} = \frac{2+\frac{\pi}{2}}{\pi + B \sin \alpha\pi}$$

hol

$$B = \frac{1-2\alpha}{4\alpha^2} + \frac{1}{(1+\alpha)(2+\alpha)} + a_1 - a_2\alpha + a_3\alpha^2 - \ldots \text{ in inf.}$$

A nyomások aránya e képlet segélyével könnyen ki volt számítható; ugyanis az $a_1, a_2, a_3, \ldots$ koefficiensek értékei a következők:

$a_1 = 0{,}1931 \cdots$
$a_2 = 0{,}0725$
$a_3 = 0{,}0265$
$a_4 = 0{,}0095$

s azért addig, mig az ék szöge nem viszszafelé hajtott (a folyás irányához képest) és igy $\alpha < \frac{1}{2}$ — s csak ilyenekre lévén kisérleti adataink, e határok között maradtunk — az a_4 α^3 tagon nem kellett túlmenni. Más részről könnyen kiszámítható az arány értéke 0°—75°-ig 5—5 fokonkint ugyancsak Simon úr méréseiből. Ugyanis a nevezett megmérte a P nyomásoknak a folyás irányába eső komponensét s a Q-t; úgy hogy csak $\sin\alpha\pi$-vel kell osztani e mérésekből nyert arányokat és kijőnek a $P : Q$ aránynak kisérleti értékei. A II. Táblázatban öszsze vannak allítva az elmélet alapján álló értékek a kisérletekből nyertekkel; a negyedik rovat a kettő közötti különbséget, az ötödik rovat a kisérlet eltérését mutatta a mérnököktől széltiben használt u. n. cosinus törvénytől. Látni való, hogy az utóbbi törvény a 30°-ú hajláson túl mind kevésbbé egyez meg a kisérlettel, mig az elméleti képletünk igen jól megegyez vele; az eltérések bizonyára a kisérleti hibákon belül esnek, mit legjobban bizonyít a 25° és a 30°-hoz tartozó kisérletek öszszehasonlítása. Eddigelé nem juthattam pontosabb kisérleti adatok birtokába, noha ilyenek létezhetnek már; ilyeneknek vélem azon kisérleti adatokat, melyeket Bidone 1838-ban a turini Akadémia kiadványaiban közzétett. Reménylem azonban, hogy e nyár folyamában kézhez fogom keríthetni a tárgy eddigi litteraturájának jelesebb termékeit s főleg reménylem, hogy Simon úr észleleteit ez idén is folytatva pontosabb adatokat fog nyerhetni.

III. Végezetűl bátor vagyok a probléma megoldásának történetét főbb mozzanatokban közölni.

Azon törvényt, hogy a folyadék nyomása a benne levő szilárd testre a folyás sebessége négyzetével arányos, általánosan Newton törvényének tartják. Robison szerint e törvény fölfedezője Pardies, ki azt 1673-ban (tehát a Principia Phil. Nat. megjelenése előtt) közölte Oeuvres de Mathemathiques-jában; szerinte a nyomás, melyet a folyó egy benne levő lapra gyakorol $= \frac{f.\mu.v^2}{g} sin^2\alpha$: ugyanaz a törvény, melylyel a mérnökök mind e mai napig élnek, noha helytelensége régóta be van bizonyítva (L. Gehler, Phys. Wörterbuch 1842 pag. 1815). Robison 1822-ben megjelent „System of mechanical phil." munkájában egy empirikus képletet állíta fel az ékre gyakorolt nyomást illetőleg a párisi Akadémia egy bizottsága altal nyert adatok alapján. Azóta többen állítottak fel ilyen empirikus képleteket, igy Joung, Tredgold s legujabban Bidone kisérletei alapján Duchemin. Az utóbbi szerint a lapra gyakorolt normális nyomás $= Q \frac{2 \ sin \ \alpha}{1 + sin^2\alpha}$, hol Q a nyomás akkor, ha $\alpha = o$; e képlet elég közel jár az elméletileg helyeshez. A probléma megoldásához vezető helyes módszert Kirchhoff fejté ki 1874. megjelent „Vorlesungen über Mechanik" czimű munkájában, de csak általános vonásokban. E módszer segélyével kisérté meg mult évben Simon úr ösztönzésemre a lap és ékre gyakorolt nyomás kiszámítását s miután e kisérlet csak félig sikerült, a mennyiben a nevezett a lap nyomására épen nem jött rá s az ék nyomására igen bonyolódott és fáradalmas numerikus számításokat igénylő képletet nyert, e módszerrel oldám meg magam. További vizsgálataimról erre vonatkozólag csak teljes befejezések után leszek bátor jelentést tenni.